

Nostalgia kui semiootiline protsess: analüütiline lähenemine tähendusloomele ja mälule

Marleen Mihhailova

Artikkel käsitleb nostalgiat semiootilise nähtusena, milles teadvustatud mineviku tagasipöördumatus omandab märgilise kuju. Eesmärk on näidata, kuidas nostalgia võib toimida viljaka analüütilise tööriistana nüüdisaja kultuuri-, mälu- ja pärandiuuringutes. Ühe võimaliku lähenemisena seotakse Fred Davise kolmeastmeline nostalgia mudel Aleida Assmanni mäluvormidega ning Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümbolilise universumi kontseptsiooniga, et avada nostalgia toimimist tähendusloome protsessina.

Märksõnad: semiootika; nostalgia; sotsiaalne mälu; kultuuriline mälu; sümboliline universum; teadmus

Kuidas saab semiootiliselt vaadelda puudumist – või täpsemalt, puudumise märkamist? Üheks kõnekaks uurimisobjektiks on nostalgia, mille teket seostatakse sageli teadvustatud kaotuse- või puudusetundega. Nostalgia ei sünni seega üksnes puudumisest kui sellisest, vaid eelkõige puudumise teadvustamisest ja ka võrdlusest mineviku positiivsete kogemustega (Greimas 1990: 173–174). Nii saab pidada nostalgiat ka märgiliseks praktikaks, kus puudumise märkamine loob silla kaotatu ja sümboolselt taastatud mineviku vahel.

Nostalgia on mõistena mitmetähenduslik ning selle kasutus teadus- ja ilukirjanduses on ajas kujunenud mitmekesiseks ja kohati vastuoluliseks, peegeldades nii erinevaid teoreetilisi tõlgendusviise kui ka muutuvat kultuurilist konteksti. Nii mõnelegi võib tulla üllatusena, et 17. ja 18. sajandil mõisteti nostalgiat hoopis haigusena, mida iseloomustasid koduigatsus, melanhoolia, unetus, nõrkus ja ärevus (Hofer 1934: 382–386). Huvitava faktina, 18. sajandil peeti nostalgiat mitte ainult ihuliseks, vaid ka sõjaliseks probleemiks. Šveitsi arst Johann Jakob Scheuchzer kirjeldas seda isegi neuroloogilise haigusena, mida põhjustas õhurõhu muutus Alpides (Rosen 1975: 343). Nimelt märkas ta, et mägedest alla tulnud sõduritel esines vereringehäireid, ärevust ja koduigatsust (samas). Aja jooksul kujunes nostalgiast ravitava haiguse asemel emotsionaalne seisund,

mida seostati mälestuste ja igatsusega, kuid millele jäi esialgu negatiivne konnotatsioon (Boym 2001: 16). Ent tänapäevane käsitlus erineb oluliselt selle algsest militaarmeditsiinilisest määratlusest. Kokkuvõtlikult on nostalgia mõiste nihkunud kohaigatsusest ajastu-igatsuseks (Wilson 2015: 479). Tänapäeval käsitletakse nostalgiat eeskätt mälu kontekstis, mille kaudu luuakse seoseid mineviku ja oleviku vahel, seda isegi siis, kui otsene isiklik kogemus mõne nostalgiliseks peetava ajastuga puudub. Mälu-uuringud on näidanud, et nostalgia ei pruugi olla seotud üksnes autobiograafiliste kogemustega, vaid võib tekkida ka mentaalse rekonstruktsiooni kaudu, mis tugineb kultuuriliste ja sotsiaalsete vahendajate loodud kujutlustele minevikust (Brigard 2018: 161–162). Teaduskirjanduses mõistetakse nostalgiat seega protsessina, kus toimub individuaalsete mälestuste ja kollektiivsete tõlgenduste vahendamine, aidates kujundada identiteeti ning suhestuda minevikuga ka institutsionaliseeritud mälu keskkondades. Nostalgia käsitlused on ühtlasi kontekstitundlikud. Näiteks postsotsialistlikus kontekstis osutab nõukogude nostalgia, et mälestused ja sümbolid võivad kanda korraga nii universaalseid kui ka ideoloogilisi tähendusi ning esile kutsuda nostalgiat ja traumasid paralleelsete kogemustena (Kestere ja Strazdiņš 2023: 83). Keskseks küsimuseks on, kuidas rakendada nostalgiat nüüdisaja uurimustes viljaka analüütilise tööriistana, nii et see aitaks avada mineviku ja oleviku keerukaid seoseid, ilma et nähtus taanduks pelgaks sentimentaalsuseks või anakronistlikuks idealiseerimiseks.

Nostalgia kui sotsiaalne kogemus

Nostalgiat võib esmajärgus käsitleda tunnetusliku seisundina, mis tekib, kui inimene märkab minevikuseoselist puudust või tajub ajalist tagasipöördumatust. Sellest eristub tunnetuslik protsess, mille käigus mälestusi töödeldakse, tõlgendatakse ja asetatakse laiemasse kultuurilisse raamistikku. Nostalgia ei piirdu seega pelgalt emotsionaalse reaktsiooniga, vaid kujutab endast protsessi, milles puudumise äratundmine kui kogemus muudetakse tähenduslikuks sümboliks, mis kinnistub nii individuaalses kui ka kollektiivses mäluvormis. Lisaks tuleb arvestada, et nostalgiat saadab alati ka poliitiline dimen-

sioon, isegi kui seda ei teadvustata ega tõsteta otseselt uurimuses esile (Kõresaar 2008: 768). Nostalgia ja mälu vastastikuse seose mõtestamiseks pakub sobiva raamistiku teadmussotsioloogia, täpsemalt Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümbolilise universumi kontseptsioon, mis omakorda haakub mälu-uuringutes laialdaselt kasutatava sotsiaalkonstruktivismi põhimõtetega (Erl 2011: 58).

Sümboliline universum on teoreetiline raamistik, mis viitab inimeste loodud tähenduste süsteemile. See kujundab sotsiaalse ja kultuurilise konteksti ning pakub vahendi, mille kaudu kogemusi ja norme tõlgendatakse ning luuakse üldised seletused inimsuhete, ajaloo ja ühiskondliku korra kohta (Berger ja Luckmann 2018: 144–154). Bergeri ja Luckmanni järgi on tajutav reaalsus intersubjektiivne, kujuneb sotsiaalsete suhete ja struktuuride vahendusel ning on alalhoitud sotsialiseerumise ja rutiinide kaudu (samas, 212–213). Selle põhimõtte järgi kujuneb sotsiaalne reaalsus dialektilise protsessina, mis koosneb kolmest omavahel seotud etapist: eksternaliseerimisest, objektiviseerimisest ja internaliseerimisest (samas, 187). Eksternaliseerimine tähendab, et inimesed loovad ja väljendavad oma tegevuse kaudu tähendusi ning norme. Objektiviseerimise käigus muutuvad need korduvate praktikate kaudu püsivateks ja kollektiivselt tunnustatud struktuurideks, mida tajutakse osana reaalsusest. Internaliseerimisel võetakse need struktuurid omaks ka uute ühiskonnaliikmete poolt, kelle jaoks need paistavad loomulikud ja iseenesestmõistetavad. Seega kujuneb ja taastoodetakse sotsiaalne reaalsus pidevas ringluses, kus individuaalsed kogemused põimuvad kollektiivsete tähendustega.

Olulise lähtekohana vajab täpsustust, et Bergeri ja Luckmanni mõtteseoses ei ole tähendused objektide või kogemuste loomupärased omadused, vaid need vormuvad sotsiaalses koostoimes, keelelises vahenduses ja kultuuripraktikates. See avab võimaluse käsitleda nostalgiat isikliku kogemuse peegeldusest laiemas sotsiokultuurilises raamistikus, kus minevikutõlgendust vahendavad sümbolid ja kollektiivsed narratiivid. Seepärast on sümbolilise universumi mõistmiseks oluline nüansseerida objektiveerimise protsessi, mille käigus igapäevased kogemused ja praktikad omandavad püsiva ning kollektiivselt jagatud kuju. Selle protsessi lahutamatu osa on objektistamine ehk hetk, mil individuaalne teadmus ja kogemus muudetakse konkreetseteks ja tajutavateks üksusteks (samas, 13;

108). Objektiveerimise tulemusena tekivad objektivatsioonid, st inimeste loodud tähendusstruktuurid, mis annavad subjektiivsetele kavatsustele vormi ja seovad need osaks laiemast maailmapildist (samas, 48; 68). Objektivatsioonid on omakorda tihedalt seotud keelega, sest keel loob süsteemi, mille abil kogemusi korrastatakse, nimetatakse ja muudetakse teistele arusaadavaks. Keele kaudu jaotatakse maailm eristatavateks objektideks, mida kogetakse püsiva ja reaalsena (samas, 108–109). See-eest vestlus ja suhtlusprotsessid kinnistavad neid objekte ühises teadvuses, tugevdades samal ajal sotsiaalset järjepidevust ja kuuluvustunnet (samas, 217).

Keel toimib ühtaegu kommunikatsiooni vahendina ja reaalsuse kujundajana, pakkudes ligipääsu sümbolite tasandile. Sümbolid struktureerivad keelelise väljenduse ning tõlgivad individuaalsed kogemused laiemasse intersubjektiivsesse raamistikku. Nostalgia analüüsimisel on see oluline, sest sümbolid võimaldavad ületada otsese taju tasandi. Nad muudavad mineviku kogemused abstraherituks ja jagatavaks, neid saab tõlgendada ja asetada laiemasse kultuurilisse süsteemi (Berger ja Luckmann 2018: 75; Assmann 2024: 41). Nii näiteks muutuvad ka mälukandjad ehk füüsilised või sümboolsed objektid, paigad või inimesed, mille kaudu minevikku mäletatakse, säilitatakse, tähistatakse või vahendatakse, objektiivseks: individuaalsetest mälestustest kollektiivse mälu tunnustatud osadeks, täpsemalt selle erinevateks vormideks (Assmann 2024: 41).

Nostalgia seob isiklikud mälestused ja kollektiivsed tõlgendused, muutes kaotuse kogemuse osaks. Bergeri ja Luckmanni käsitluse kohaselt kujunevad sellised tähendused sotsiaalses kommunikatsioonis, kus keel toimib vahendina, mis võimaldab kogemustel püsida ja levida. Järgnevalt on oluline uurida, kuidas mälu toimib dünaamilise protsessina, mis kujundab ja tõlgendab kogemusi.

Nostalgia ja mälu

Bergeri ja Luckmanni käsitlus pakub raamistiku, mille abil mõista tähendusvälju piiridena, mis korrastavad ja vahendavad inimeste kogemusi. Kuid nende kõrval on mõõdapääsmatu arvestada ka mälu, mis talletab, struktureerib ja seob kogemusi eri tasanditel.

Mälu-uuringud on kujunenud interdistsiplinaarseks ja rahvusvaheliseks uurimisväljaks, kus rõhutatakse ajaloo ja pärandi konstrueeritust ning nende seotust rahvusluse ja võimuga. Näiteks Eesti kontekstis paikneb uurimistöö peamiselt Ida-Euroopa ajaloomälu raamistikus, keskendudes 20. sajandi traumadele, mälukonfliktidele ja Nõukogude repressioonide tõlgendamisele globaalses poliitilises kontekstis (Kaljundi, Velmet 2020: 176). Neid protsesse aitab mõtestada kollektiivse mälu mõiste, mille abil selgitatakse, kuidas mälestused kujunevad sotsiaalsetes raamistikus ehk grupikuuluvuse, kultuuri ja institutsioonide kaudu, mitte ainult individuaalsete kogemustena (Halbwachs jt 2011: 139–141). Kuna mõiste ise on teoreetiliselt lai ja hägune, on Aleida Assmann eristanud individuaalse, sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise mälu vorme, rõhutades nende koosmõju; selline jaotus on analüütiliselt otstarbekas, kuna võimaldab täpsemalt mõista mälu toimimist nii igapäevases suhtluses kui ka institutsionaalselt vahendatud tasandil (Assmann 2024: 34–43).

Alustuseks võib mälu mõista kui üleüldist raamkategoriat, mis koondab endasse erinevad protsessid ja toimemehhanismid, mille kaudu minevik, olevik ja tulevik on omavahel põimunud. See hõlmab nii bioloogilisi, individuaalseid, sotsiaalseid kui ka kultuurilisi tasandeid, mis kõik kujunevad ja toimivad laiemas sotsiokultuurilises kontekstis (Erl 2011: 7; Assmann 2024: 38–39). Mälu neuraalne tasand viitab võimele talletada, säilitada ja kasutada teavet (Erl 2011: 8). Seevastu meenutamine markeerib aga protsessi, mille käigus varem omandatu tuuakse taas teadvusesse (samas). Meenutamise tulemusena kujunevad mälestused, mis seovad sündmusi ja teavet kindlates tähendussuhetes (samas, 11). Oluline on rõhutada, et mälestused ei ole mineviku objektiivsed peegeldused, vaid valikulised ja subjektiivsed konstruktsioonid, mis sünnivad olevikus olemasolevat materjali kombineerides. Autobiograafiline meenutamine kujutab endast pidevat tõlgendusprotsessi, mis ulatub kaugemale üksnes mineviku rekonstrueerimisest (Assmann 2024: 176). Kokkuvõttes on mälestused oma olemuselt killustatud ja ajas muutuvad, kujunedes sageli jutustamise käigus (samas, 28).

Sotsiaalne mälu on põlvkondade vahelises suhtluses kujunev ja edasiantav mäluvorm, mis talletub perekondlikes narratiivides, igapäevastes vestlustes ja isiklike kogemuste vahendamises (Assmann 2024: 29; 33). Keele vahendusel saavad individuaalsed

kogemused jagatava kuju ning märgisüsteemi kaudu väljendatuna muutuvad mälukandjateks, mida mõistavad ka need, kellel puudub otsene kokkupuude vastava minevikuga (samas, 29; 41). Erinevalt kultuurilisest mälust, mis põhineb institutsionaalsetel vahendatud vormidel (samas 39), tugineb sotsiaalne mälu vahetule interaktsioonile ning kestab seni, kuni mitu põlvkonda elavad paralleelselt (Assmann 2024: 23, 29, 33; Erll 2011: 20). Seda võib mõista ühiskonna lühimäluna, mille kaudu minevikutõlgendused põimuvad isikliku kogemusega ja loovad silla mineviku ja oleviku vahel, ning elava suhtlusvõrgustiku katkemisel võtavad selle rolli üle materiaalsed mälukandjad (Assmann 2024: 23, 33).

Sellest lähtuvalt tekib küsimus, kuidas mälestus muutub nostalgiliseks. Nagu mälu üldiselt, seostatakse ka nostalgiat sageli sündmuste või objektidega, mis vahendavad minevikukogemust. Mälestus moodustab nostalgia tuuma, sest minevikukogemused loovad aluse nii individuaalse kui ka kollektiivse nostalgia tunde kujunemisele. Nostalgia tugineb mälestuste valikulisusele ja nende emotsionaalsele tõlgendusele, mistõttu meenutamisel on alati ka tundeline mõõde. Kuigi mälestused kohanduvad muutuvate olude ja teadmistega, käivitavad nostalgiat sageli mälukandjad, mis toovad esile positiivseid emotsioone või turvatunde. Samas eristub nostalgia tavapärasest soojast meenutusest: lisaks meeldivatele kogemustele sisaldab see sageli ka kaotuse või puuduse teadvustamist ning, nagu sissejuhatuses rõhutatud, mineviku ja oleviku võrdlust.

Fred Davise nostalgia-mudel

20. sajandi teisel poolel muutis sotsioloog Fred Davis oluliselt arusaama nostalgist, rõhutades, et seda ei seostata üksnes negatiivsete tunnetega, nagu koduigatsus, vaid üha enam ka positiivsete kogemustega, näiteks soojade lapsepõlve mälestustega (Reis ja Sprecher 2009: 1169). Kuigi Davise nostalgia tüpoloogiad on teaduskirjanduses sageli jäänud tagaplaanile, on tema käsitus vaikimisi kohal paljudes hilisemates uurimustes, sealhulgas ka Svetlana Boymi töödes, kelle restaureeriva ja refleksiivse nostalgia eristus on 21. sajandi nostalgia-uuringute (rõhuasetusega poliitilisel ja ideoloogil-

lisel tasandil) üks keskseid lähtepunkte (Kazakov 2023: 111). Davise kategooriad pakuvad aga universaalsemat raamistikku, mis võimaldab analüüsida nostalgiat nii individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil, arvestades selle jagatavust ja sotsiaalset mõõdet. Seetõttu sobivad need hästi empiirilise materjali uurimiseks, kus on oluline mõista, kuidas isiklikud kogemused põimuvad laiemate ühiskondlike narratiividega.

Teoreetilise lähtekoha määratlemisel on tarvis esile tõsta Fred Davise (1979: 17–24) nostalgia mudeli kolmeaspektilist jaotust: lihtne ehk esmane, refleksiivne ja interpreteeritud nostalgia. Nostalgia käsitlemisel võib mudelit mõista kui tunnetuslikku tööriista, mis ei peegelda mineviku kogemust otseselt, vaid loob sellele abstrahpeeritud ja süsteemse esitusviisi. Teadagi ei ole mudel identne uuritava nähtusega, kuid see pakub raamistiku, mille abil saab kirjeldada ja selgitada, kuidas nostalgia kui keerukas protsess toimib. Täpsemad eristused ja nüansid lisanduvad siis, kui mudelit rakendatakse konkreetsete juhtumite või erivormide analüüsimisel.

Esmane ehk lihtne nostalgia on Davise järgi esimene ja kõige pinnapealsem tasand. See viitab positiivselt laetud tundmustele, mille allikaks on idealiseeritud minevik. Seda iseloomustab veendumus, et “vanasti oli parem”, kusjuures mineviku negatiivsed küljed kipuvad olema summutatud. Sel tasandil on nostalgia pigem sentimentaalne igatsus kui kriitiline refleksioon ehk omamoodi emotsionaalne filter, mis värvib mineviku olevikust helgemaks.

Refleksiivne nostalgia kujutab endast sügavamat mõtisklust. Siin ei olda enam kindlad minevikumälestuse autentsuses, vaid hakatakse esitama kriitilisi küsimusi: *Kas see tõesti oli nii? Miks me mäletame just niimoodi?* Nostalgia jääb alles, kuid selle kõrvale tekib võrdlev ja analüütiline mõõde. Refleksiivne nostalgia seab mineviku ja oleviku dialoogi, kus ideaalpilt võib hakata murenema ning mälestuse tähendus muutub. See tasand on juba teadlik, osutades, et iga nostalgiline meenutus on ühtlasi tõlgendus.

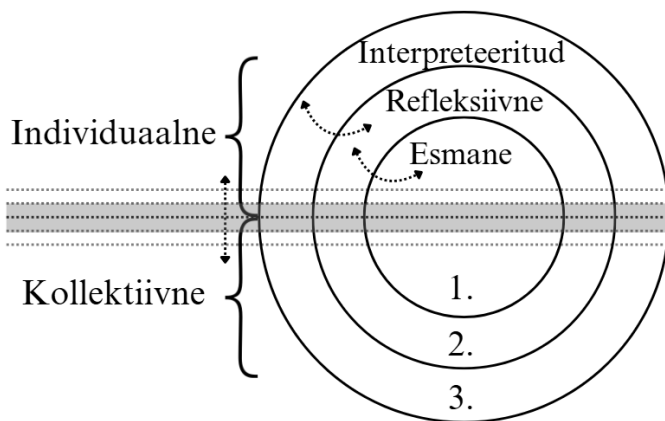
Interpreteeritud nostalgia on Davise kolmas ja kõige analüütilisem tasand. See keskendub küsimusele, miks nostalgia tekib ning millist rolli see mängib inimese või kogukonna identiteedis. Sellel tasandil liigub tähelepanu emotsioonilt metatasandi analüüsile: *Mida ütleb minu nostalgia minu mineviku ja oleviku kohta? Miks ma tunnen nostalgiat?* Interpreteeritud nostalgia ei rahuldu pelgalt kogemusega,

vaid püüab mõtestada nostalgia sotsiaalset ja ajaloolist konteksti (samas, 17–24).

Fred Davis (1979: 39) rõhutab, et nostalgia üks peamisi funktsioone on aidata inimesel säilitada identiteedi järjepidevust muutuste keskel. Tema käsitluses ei ole nostalgia üksnes privaatne ja sisemine tunne, vaid ka sotsiaalne nähtus, mis kujuneb suhtluse ja kollektiivsete mälupraktikate kaudu (samas, 43). Seetõttu annab ta oma teoorias nostalgiale individuaalse ja kollektiivse mõõtme. Individuaalne nostalgia seostub eelkõige isiklike mälestuste ja kogemustega, näiteks lapsepõlve meenutustega või intiimsete hetkede kaudu (samas, 122). Samal ajal ei ole need mälestused kunagi täiesti isoleeritud, vaid kujunevad alati sotsiaalsel ja kultuurilisel taustal. Kollektiivne nostalgia seevastu tugineb jagatud mälestustele ja sümbolitele, mis loovad põlvkondade ja gruppide vahel ühtekuuluvustunde. Just selle kaudu on võimalik kogeda sotsiaalajaloolist järjepidevust ja ületada katkestuse tunnet, sidudes mineviku ja oleviku ühtseks tervikuks (samas, 103–104). Individuaalse ja kollektiivse nostalgia vahele ei ole võimalik tõmmata ranget eraldusjoont, sest need toimivad pigem ühtse kontinumina, kus isiklikud kogemused ja jagatud kultuurilised tähendusviited pidevalt põimuvad (samas, 123–124). Privaatne mälestus võib sisaldada elemente, mis on pärit kollektiivsest kultuurirepertuaarist, näiteks sümboleid, objekte või praktikaid, mis on ka teistele tuttavad ja arusaadavad. Ometi jääb sellise kogemuse täielik tähendus sageli vaikimisi isiklikuks.

Joonis 1 visualiseerib Fred Davise kolmeastmelise nostalgia jaotust (esmane, refleksiivne ja interpreteeritud) ning seob need individuaalse ja kollektiivse mälu tasanditega. Mudel näitab, kuidas nostalgia võib areneda lihtsast mineviku igatsusest (esmane) kriitilisema tõlgenduseni (refleksiivne) ning lõpuks laieneda kultuuriliseks ja institutsionaliseeritud nähtuseks (interpreteeritud). Samal ajal rõhutab skeem liikumist individuaalsest kogemusest kollektiivsete sümbolite ja narratiivide suunas ning vastupidist mõju, kus kultuurilised representatsioonid kujundavad tagasiulatuvalt ka isiklikku mäletamist. Davise mudel rõhutab, et nostalgia on enam kui üksik tundeseisund; see on *introspektiivne protsess*, mille kaudu inimene loob tähenduslikke sildu oma identiteedi, mineviku kuvandi ja kultuurilise kuuluvuse vahel. Tema mudel aitab eristada olukordi, kus nostalgia on üksnes positiivne mälestus, ja neid, kus mineviku

tõlgendamine on juba teadlik ja kriitiline tegevus. Davis nimetab nostalgia ka “valuta mälestuseks” (samas, 37). Nii võibki kokkuvõtlikult öelda, et nostalgia on osa selektiivsest meenutamisest, kus rõhk on mineviku meeldivatel osadel.

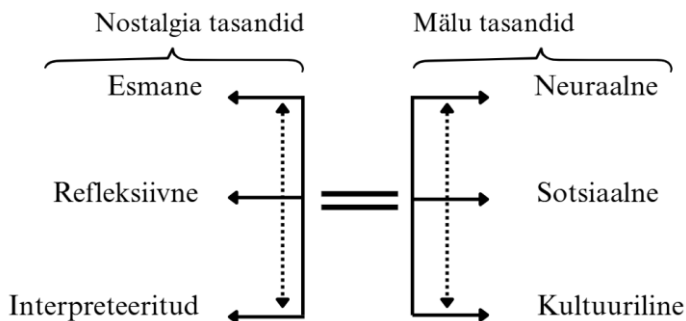

Joonis 1. Nostalgia mudel. Tegemist on artikli autori koostatud ja esitatud interpretatsiooniga, mis koondab Davise teooria ning sellele lisatud semiootilise ja mäluteoreetilise vaate.

Nostalgia ja mälu tasandite vastavus

Nostalgia ja mälu tasandite kaardistamine aitab mõista, et nostalgiline mälestus ei taasesita minevikku tervikuna, vaid sõelub sellest välja killud, mis sobituvad praeguste vajadustega, ning on alati emotsionaalselt laetud. Nii nagu mälu toimib unustamise ja selektsiooni mehhanismide kaudu, põhineb ka nostalgia teatud elementide esile tõstmisel ja teiste kõrvale jätmisel. Esile kerkivad need mälufragmendid, mis on emotsionaalselt intensiivsed ja samas sobitatavad kollektiivselt mõistetavatesse tähendussüsteemidesse. Tasandite kaardistamine võimaldab jälgida, kuidas individuaalsed mälupildid transformeeruvad sotsiaalse interaktsiooni ja kultuurilise vahenda-

mise protsessis, omandades ühtaegu uue tähendusliku kaalu näiteks pärandi mitmetahulisel tõlgendamisel.

Joonis 2. Nostalgia ja mälu tasandite vastavuse skeem.

Skeem näitab Fred Davise (1979: 17–24) nostalgia astmete (esmane, refleksiivne, interpreteeritud) seotust Aleida Assmanni (2024: 23–39) mäluvormidega (individuaalne, sotsiaalne, kultuuriline). See interpretatiivne skeem visualiseerib nostalgia kui protsessi liikumist individuaalsest kogemusest kollektiivse tähendusloome suunas.

Davise kolm tasandit ehk esmane, refleksiivne ja interpreteeritud nostalgia on kõrvutatavad Assmanni mäluvormidega järgmiste vastavuste kaudu:

- Esmane nostalgia sarnaneb neuraalse tasandiga, kuna see tugineb otseselt individuaalsele ja bioloogilisele alusele. See väljendub lihtsas, positiivselt laetud mineviku idealiseerimises, kus meenutused on pigem vahetud ja emotsionaalsed kui kriitiliselt tõlgendatud. Sarnaselt neuraalsele tasandile, põhineb ka esmane nostalgia vahetule mälopildile. Sellisel tasandil ei püüta minevikku analüüsida, vaid see toimib spontaanselt ja vahetult.
- Refleksiivne nostalgia vastab sotsiaalsele mälule, kuna see kujuneb alati seoses oleviku väärtuste ja ühiskondlike tähendustega. Sellises nostalgiavormis ei meenutata minevikku

enam üksnes positiivse ja lihtsustatud kujutlusena, vaid mineviku kogemusi hinnatakse ja tõlgendatakse kriitiliselt. Nostalgia sisaldab siin kahtlust mineviku autentsuse ja usaldusväärsuse suhtes, mis tähendab, et meenutamine ei toimu ainult emotsionaalse sideme pinnalt, vaid ka teadliku arutelu kaudu. Sarnaselt sotsiaalsele mälule kujuneb refleksiivne nostalgia dialoogis teiste inimeste ja ühiskondlike tõlgendustega, muutes mineviku jagatud arusaamade osaks ning seades selle pidevasse ümberhindamisse.

- Interpreteeritud nostalgia haakub kultuurilise mälu: sellel tasandil ei piirdu nostalgia enam isikliku kogemuse meenutamisega, vaid muutub osaks kollektiivsest ajaloolisest ja kultuurilisest tähendusloome protsessist. Kultuurilise mälu vormina vahendavad seda eelkõige narratiivid ja sümbolid.

Selline paralleel kinnitab, et nostalgia on enam kui tagasivaateline emotsioon. See on dialoogiline protsess, milles mineviku kujutlused suhestuvad pidevalt oleviku ja kultuurilise kontekstiga (vrd Davis 1979; Assmann 2024). Nostalgia ja mälu eri tasandid toimivad vastastikusel kujundamises, rõhutades nende intersubjektiivset ja dünaamilist loomust. Üleminek individuaalselt (neuraalselt) tasandilt sotsiaalsele ja kultuurilisele saab võimalikuks siis, kui mälukandjad muudetakse välisteks ja objektiivseteks, st kui need saavad laiemalt jagatavateks ja korduvkasutatavateks tähendusüksusteks (Assmann 2024: 41). Nagu Berger ja Luckmann rõhutavad, on selline objektiivimine alati valikuline: tähendusväljad ehk spetsiifilised raamistikud ja kategooriad määravad, millised osad kogemusest osutuvad oluliseks ja väärt säilitamist, samas kui teised jäävad tähelepanuta või unustatakse (Berger, Luckmann 2018: 76). Selektiivse mälu toimimise tulemusel kujuneb ühiskondlik teadmusvaramu, mis ei ole staatiline infohulk, vaid dünaamiline ja pidevalt ümber tõlgendatav ressurss, mille abil inimesed mõtestavad oma kogemusi (samas). Selle dünaamikat selgitab ladestumise (*sedimentation*) mõiste, mis tähistab protsessi, mille käigus individuaalsed kogemused järjestatakse, seotakse ja muudetakse äratuntavateks üksusteks, mis võivad saada osaks kollektiivsest mäluvormist (samas, 109–110). Kui sarnaseid kogemusi jagatakse laiemalt ja need talletatakse ühiselt, toimub

intersubjektiivne ladestumine, mille eelduseks on kogemuse objektiivimine märgisüsteemis, eeskätt keeles. Keele ja teiste märgisüsteemide vahendusel muunduvad unikaalsed kogemused kollektiivseks teadmuseks, mis võib levida ka nende seas, kel puudub otsene isiklik mäluside. Sama mehhanism kujundab ka mälukandjad, mis liiguvad individuaalsest tasandist kollektiivsesse ja saavad ühiskondlikult tunnustatud mälu osaks (Assmann 2024: 41). Nostalgilisi kogemusi võib näha sündmustena, millele annavad kaalu nii koos kogemise ja jagamise praktika kui ka nende emotsionaalne laetus. Mäletamise kaudu lõimitakse sellesse representatsioonid, mis annavad sündmusele kollektiivse kaalu. Kollektiivseid emotsioone võib kirjeldada kui intentsionaalseid kogemusi, mille tähendus sünnib emotsioone ja väärtushinnanguid produtseerivate teadvusaktide kaudu, ning nende reaalsus valideeritakse hetkel, mil teadvus moodustab kollektiivse subjekti (Viik 2016: 80). Teisisõnu sõltub sündmuse mõistmine teiste kohalolust ja samalaadsest tajust, mis kinnitab selle olemasolu ja loob aluse sotsiaalsele grupeerimisele.

Viimaks toetab Davise teooria ka mentaalse simulatsiooni põhist nostalgiat, näidates, et nostalgia ei lähtu üksnes autobiograafilisest kogemusest, vaid võib tekkida ka kultuuriliste ja sotsiaalsete vahendite kaudu loodud kujutluspiltidest. See hõlmab olukordi, kus inimesed tunnevad nostalgiat ajastu suhtes, mida nad ise pole läbi elanud. Sellised kujutlused toimivad asenduskogemustena, võimaldades minevikku tõlgendada samadel mehhanismidel nagu isikliku mälu puhul ehk selektsiooni, emotsionaalse laetuse ja narratiivse raamimise kaudu. Seega võib nostalgia alguspunktiks olla lisaks isiklikule mälestusele ka kollektiivsete narratiivide ja sümbolite vahendatud kujutlus, mis toetab Davise käsitluses kesksel ideel nostalgia kollektiivsest jagatavusest.

Näide nostalgilisest artefaktist

Lisaks on nostalgiaanalüüsi võimalik laiendada objektikesksele tasandile. Ilmekaks näiteks sobivad nõukogudeaegsed objektid. Nõukogude aja mäletamist struktureerivad kaks omavahel põimuvat, kuid erinevate rõhuasetustega paradigmaatilist lähenemist: totalitaris-

mi paradigma ja argielu paradigma (Iordachi 2021: 17–20). Esimene neist konstrueerib minevikku eeskätt repressiivse ja vägivaldse süsteemina, rõhutades poliitilise kontrolli ja ideoloogilise surve keskset rolli. Teine aga asetab fookuse argielule, sotsiaalsetele suhetele ning viisidele, kuidas inimesed igapäevaselt võimuga suhestusid ja selle piirangute tingimustes oma elukorraldust kujundasid. Uurimustes esinevad need lähenemised sageli läbipõimunult ning sama muster ilmneb ka nostalgia analüüsimisel. Eeskätt võib ühelt poolt nostalgia väljendada igatsust argielu stabiilsuse ja kogukondliku läheduse järele, teisalt sisaldada vaikivat teadlikkust süsteemi repressiivsusest. Selline ambivalentsus loob aluse ka pärandi käsitlemisele, mida iseloomustab dissonants. Pärandit võib mõista kui kaasajas kujundatud ning valikulist mineviku interpretatsiooni, mis ühtaegu peegeldab nüüdisaegseid väärtusi ja vajadusi ning sisaldab paratamatult ka sisemisi pingeid ja vastuolusid (Dovydaitytė 2021: 70). See tähendab, et pärand on mitmetähenduslik, hõlmates eriilmelisi ja sageli vastukäivaid tõlgendusi, mis tulenevad inimeste ja sotsiaalsete rühmade erinevatest minevikuga suhestumistest. Nostalgia on üks märgiline protsess, mille kaudu pärandi mitmekihilisus ilmneb eriti selgelt, sest sama sümbol või ese võib ühe rühma jaoks tähistada soojust ja turvalisust, samal ajal kui teisele seostub see poliitilise kontrolli, kaotuse või traumaatilise kogemusega.

Näiteks valitud nõukogudeaegne sektsioonkapp on kõnekas, sest see oli nõukogude argielus laialt levinud ja on seega põlvkondade mälus äratuntav ese, mis seostub ühtaegu pereelu intiimsete kogemuste ja laiemate ühiskondlike väärtustega. Nimelt materiaalsete objektide kaudu, nagu sektsioonkapp, võivad isiklikud kogemused omandada sümboolse tähenduse, mis üldistuste ja konventsioonide vahendusel põimub kollektiivsesse mälusse. Nõnda muundub meeleline kogemus tõlgendamise käigus osaks struktureeritud maailmapildist. Materiaalse objektina pakub see aga konkreetset vahendit minevikuga suhestumiseks, kusjuures esemete kadumine võimaldab nende väärtust ja sümboolset potentsiaali (Olsen 2017: 84). Selline perspektiiv loob pinnase Jurgen Rueschi (1979: 282–284) sümboli elutsükli mudeli rakendamiseks, mis võimaldab analüüsida, kuidas sektsioonkapp on aja jooksul liikunud praktilisest tarbeesemest staatuse sümboliks ning lõpuks nostalgiliseks objektiks. Mudel, mis eristab loomise, kinnistumise ja hääbumise faase, näitab, kuidas

sümbol tekib rühma vajadusest, laieneb üldkasutusse ja omandab uusi tähendusi, kaotades samal ajal sideme oma algkontekstiga.

*Joonis 3. Nõukogudeaegne seksioonkapp.*¹

Loomine. Seksioonkapi kujunemise esimene etapp oli seotud selle levikuga Nõukogude Liidus. Paneelelamute standardiseeritud korteritesse loodud moodulkapid valmisid riikliku planeerimissüsteemi range kontrolli all, mis soodustas masstootmist ja ühtlustatud sisekujundust, peegeldades sel viisil nii tolleaegseid majanduslikke olusid kui ka poliitilist ideoloogiat (Varga-Harris 2018: 564–567). 1970. aastatel hakkas traditsioonilist kappi asendama mahukam seksioonkapp, mis vastas kasvavale tarbeesemete hulga le nõukogude kodumajapidamistes (Reid 2012: 89).

Kinnistumine. Seksioonkapi teises arengufaasis muutus see massiliselt levinuks ja omandas uusi tähenduskihte. Keelekasutusse

¹ Allikas: <https://www.osta.ee/seksioonkapp-137039748.html>

kinnistus vene keelest laenatud nimetus *stenka* (Reid 2012: 89). Riiklik tootmise ja jaotamise reguleerimine tegi seksioonkapi ühtaegu ihaldatud ja piiratud kaubaks, mille omamine tõstis selle staatuse sümboliks. Klaasustega riulitele asetati hinnalisi ja staatust tähistavaid esemeid, näiteks kristalli, portselani, fotosid ja raamatuid (samas, 87). Samal ajal kehastas kapp nõukogude elustiili põhijooni ehk praktilisust, organiseeritust ja materiaalse omandi piiratust (samas, 86–88). Kapid olid loodud mahutama igapäevaeluks vajalik, kuid samas kandsid need ideed, et nõukogude inimene piirdub hädavajalikuga ega kogu endale ülemäärast vara (samas). See mööbliese kujunes elutoa ja pereelu keskpunktiks, mille juurde, eriti televiisori olemasolul, kogunes pere ühiselt aega veetma. Seega kujunes seksioonkapp praktilise mööblieseme kõrval ka vahendiks, mis toetas ühist kuuluvustunnet ning kandis koduseid väärtusi ja harjumusi edasi järgmistele põlvkondadele (samas, 84).

Hääbumine ja uued tähendused. Kolmanda arenguetapi tõi Nõukogude Liidu lagunemine, mil seksioonkapp kaotas oma varasema prestiiži. Lääne mööblibrändide ja minimalistliku sisekujunduse mõjul hakati kappe massiliselt eluruumidest välja lammutama. Mõnel juhul seostati kappe ka otseselt nõukogude ajaga. Kui ühelt poolt kinnistus kapile “retro” või “vintage” silt ning see jõudis muuseumidesse ja popkultuuri nõukogude aja representatsioonina, siis teiselt poolt leidub seksioonkappe tänini internetiostukeskkondades kaubana, millest soovitakse lihtsalt vabaneda. Samal ajal on taaskasutuse ja antiigi huvilised hakanud kappe restaureerima ja turustama kui nostalgilisi objekte. Nende vastandlike tähenduste üheaegne olemasolu on kõnekas näide pärandi dissonantsist.

Kokkuvõtteks

Artikli eesmärk oli osutada nostalgiale uurimisvahendina ja näidata, kuidas see kujuneb nüüdisaja kultuuri-, mälu- ja pärandiuuringutes viljakaks analüütiliseks lähenemiseks. Nostalgia aitab mõista mineviku ja oleviku vahelist dünaamikat, tuues esile, kuidas isiklikud mälestused põimuvad kollektiivsete narratiivide ja sümbolitega. See ei piirdu sentimentaalse igatsusega, vaid toimib protsessina, mis

korrastab kogemusi, loob tähenduslikke sildu identiteedi ja kuuluvuse tasandil ning avab võimaluse uurida pärandi, mälu ja kultuurilise representatsiooni mitmekihilisust. Artiklis põimiti teoreetilisse raamistikku Fred Davise nostalgia astmete jaotus, Aleida Assmanni mäluvormide eristus ning Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümboolse universumi käsitus. Valitud tõlgendusviis raamib nähtuse ja määratleb selle ulatuse, mis omakorda võimaldab teoreetilisi kategooriaid tõlkida vaatlus- ja kodeerimisüksusteks, näidates mitte ainult, *mida* nostalgia kujutab, vaid ka *kuidas* see toimib. Mudelid muudavad nostalgia empiiriliselt rakendatavaks. Davise mudel võimaldab eristada nostalgia sisemisi tasandeid alates lihtsast idealiseerimisest kuni kriitilise refleksiooni ja metatasandilise tõlgenduseni. Assmanni käsituses on mälu selektiivne ja rekonstruktiivne, mis tähendab, et nostalgia ei taasesita minevikku ajaloolise täpsusega, vaid kujutab seda emotsionaalselt laetud ja kultuuriliselt vahendatud kujul. Bergeri ja Luckmanni sümboolse universumi kontseptsioon selgitab, kuidas sellised kujutlused kinnistatakse objektivatsioonide kaudu laiematesse tähendussüsteemidesse ning kuidas sotsiaalne reaalsus taastoodetakse mäluseoste vahendusel. Selline lähenemine näitab, et nostalgia ei ole neutraalne nähtus, vaid see väljendab alati valikut, milles tõstetakse esile romantiseeritud ja idealiseeritud hetki, samas kui ebameeldivad või vastuolulised aspektid taandatakse. Viimaks avab Jurgen Rueschi sümboli elutsükli mudel, kuidas materiaalsed objektid liiguvad praktilisest kasutusest sümboolsete tähenduste ja nostalgiakandjateni, läbides loomise, kinnistumise ja hääbumise faasid. Nostalgia on seega pigem oleviku vajaduste ja tunnete peegeldus kui mineviku täpne kirjeldus. Samal ajal võib see tugineda laiemalt tuntud sümbolitele ja kujutlustele, tugevdades kollektiivset identiteeti või kinnistades ideoloogilisi narratiive. Artiklis esitleti nostalgijat semiootilise protsessina, eristudes seeläbi lähenemistest, kus seda on vaadeldud peamiselt emotsionaalse seisundi, poliitilise kategooria või kirjandusliku kujundina.

Kirjandus

- Assmann, Aleida 2024. *Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuur ja ajaloopoliitika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Berger, Peter, L.; Luckmann, Thomas 2018. *Tegelikkuse sotsiaalne ülesehitus: teadmussotsioloogiline uurimus*. Tartu: Ilmamaa.
- Brigard, Felipe De 2018. Nostalgia and mental simulation. – A. Gotlib (ed.). *The Moral Psychology of Sadness*. London: Rowman & Littlefield International Ltd, 155–182.
- Boym, Svetlana 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Davis, Fred 1979. *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press.
- Erll, Astrid 2011. *Memory in Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Greimas, Algirdas, J. 1990. *The Social Sciences: A Semiotic View*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hofer, Johannes 1934 [1688]. Medical dissertation on nostalgia. *Bulletin of the History of Medicine* 2: 376–391.
- Kazakov, Alexei 2023. Revisiting Svetlana Boym as a reader of Reinhart Koselleck. – D. Vuger (toim). *Introducing Nostalgia Movements*. Zagreb: Center for Visual Studies, 111–133.
- Kestere, Iveta; Strazdins, Arnis 2023. Between nostalgia and trauma: Representation of Soviet childhood in the museums of Latvia. – F. Herman (ed.). *Exhibiting the Past. Public Histories of Education*. Oldenbourg: De Gruyter, 77–90.
- Kõresaar, Ene 2008. Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälukultuuris: elulooürija vaatepunkt. *Keel ja Kirjandus* 10: 760–771.
- Reis, Harry T.; Sprecher, Susan 2009. *Encyclopedia of Human Relationships*. New York: SAGE Publications.
- Rosen, George 1975. Nostalgia: a ‘forgotten’ psychological disorder. *Psychological Medicine* 5: 340–354.
- Olick, Jeffrey, K.; Vinitzky-Seroussi, Vered; Levy, Daniel 2011. *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press.
- Olsen, Bjørnar, L. 2017. Asjade tagasisivõitmine: mateeria arheoloogia. *Vikerkaar* 32(1-2): 75–90.
- Ruesch, Jurgen 1979. *Semiotic Approaches to Human Relations*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Velmet, Aro; Kaljundi, Linda 2020. Eesti ajalooteaduse uued suunad 21. sajandil. *Acta Historica Tallinnensia* 26: 167–189.
- Viik, Tõnu. 2016. *Mis on kultuur ja kultuuriteadused?* Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Wilson, Janelle, L. 2015. Here and now, there and then: Nostalgia as a time and space phenomenon. *Symbolic Interaction* 38(4): 478–492.